

Cinta Cantarell
Pere Ribas
M. Encarna Terrades
 Àrea d'Història i Art Medieval i Modern

ELS POUS DE GEL AL VALLÈS ORIENTAL

3

Hom podria preguntar-se: Pous de gel? Què és això? Quina utilitat tenien? On n'hi ha? Encara funcionen? Abans de la refrigeració amb els mitjans moderns actuals a què tots estem acostumats i sense els quals no podríem viure, ja existia una indústria rural amb la mateixa finalitat.

Encara que pugui semblar propi només dels darrers anys o de la nostra època, a l'estiu, el gel ja era utilitzat per preparar gelats i begudes fresques i per conservar aliments. Ja tenim coneixement que els grecs i els romans elaboraven gel. També se'n tenien notícies a la civilització musulmana i xinesa. A l'edat mitjana els àrabs van introduir aquests hàbits a la Península Ibèrica. Malgrat aquests orígens tan llunyans el consum massiu i l'origen del comerç de la neu va tenir el màxim desenvolupament i expansió en el segle XVI —època a partir de la qual conservem més documentació.

L'aigua de gel, era molt preuada ja que se li atribuïen propietats alimentàries. La neu com a medicina era molt emprada per guarir el mal de cap, la febre i les congestions.

No és d'estranyar, doncs, que totes aquestes particularitats del gel i la neu, originessin una activitat

econòmica important que emprava durant els mesos d'hivern —època de reduïda activitat en el conreu de la terra —un sector de la població agrària en una tasca complementària. La producció del gel s'havia de fer en poc temps ja que estava condicionat a la climatologia. Donava feina temporalment a un gran nombre d'homes. Tenim constància de pous com els de l'Avencó on hi ha treballant a la darrera pouada (1931-1932) 40 homes i van haver de contractar-ne més.

Aquesta indústria està documentada a diverses zones de la Península: a les muntanyes aragoneses i navarreses, a terres valencianes, a les serralades bètiques, a Mallorca i a Madrid. Catalunya fou una de les regions que en produïa i consumia més fins al punt d'establir un corrent de comerç amb Cadis, les Balears, Itàlia i el sud de França.

Tenim notícia de nombrosos pous al Bages, al Vallès Occidental, a Osona i a la Selva. Al sud de Catalunya també se'n coneixen a l'Alt i al Baix Penedès, al Camp de Tarragona, al Priorat i a la Conca de Barberà. Al Vallès Oriental, les zones del Corredor, Montnegre, El Montseny,

POUS DE NEU I GEL AL VALLES ORIENTAL

El Vallès Oriental reunia les condicions necessàries per desenvolupar aquests tipus d'indústria gràcies a la seva situació geogràfica entre la serralada Litoral i la Prelitoral. Tenia sobretot, a les zones muntanyoses llocs idonis per obtenir una bona producció de gel, mentre que a les zones més planeres, com Montmeló, Lliçà i Parets, tot i l'existència de pous, sovint no es donaven les condicions òptimes per empouar. En canvi, tenien més facilitat de comunicació i transport amb Barcelona, fet que en feia més rendible l'explotació. Les comunicacions, doncs, entre centres productors i consumidors, havien de ser bones i ràpides. L'existència de bones comunicacions entre el Vallès i Barcelona, feia possible que el transport del gel es pogués fer des de la majoria de pous en menys de 24 hores.

Des de la 2a. meitat del segle XVIII, van adquirir més importància unes zones com les de l'Avencó, el Montseny i el Pla de la Calma, en detriment d'unes altres com les de Castellterçol, Castellcir i Sant

Pou de l'Avencó. Aiguafreda. Empouador tirant el gel. Fotografia cedida per R. Dorchs.

Pou de can Garrí. Exterior. Fotografia M.E. Terrades/C. Ortega.

Bassa de l'Avencó. Aiguafreda. Serratge de blocs de gel. Fotografia cedida per R. Doris.

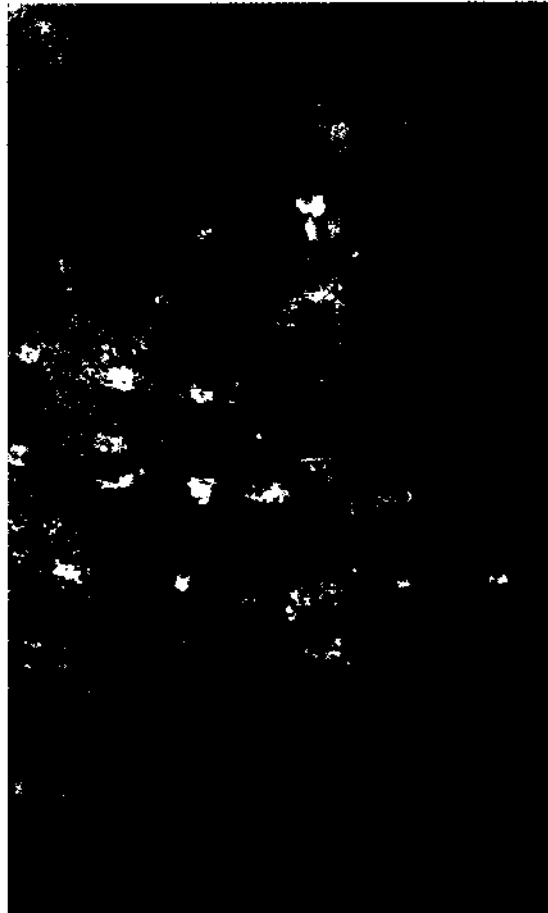
Pou de can Donadeu. Interior, on es poden veure les portes per extreure el gel. Fotografia cedida per X i F. Pérez-Gómez.

Quirze Safaja, a causa de la millora dels camins i de les carreteres fetes en temps de Carles III.

Tipus de pous. L'emmagatzernament del gel es feia en pous. Bàsicament es diferenciaven dos tipus de construccions: el pou i la poua.

El pou és circular soterrani o semisoterrani, i per la seva construcció sovint s'aprofiten els desnivells o els marges. Les parets estan revestides de pedra. La coberta generalment és en forma de cúpula, a voltes nervada o bé amb arcs de reforçament i amb diferents obertures —lluernes o finestres—, segons les dimensions del pou. La volta servia com a cambra d'aire per mantenir el fred dins del pou i evitava l'entrada d'aire calent. Un cas excepcional és el pou de can Donadeu a Sant Fost de Campsentelles que té una cúpula sostinguda per vuit arcs radials i amb una torre —escala adossada a la paret nord-oest.

Les mides dels pous oscil·len entre els 7 i els 11 metres de diàmetre i entre els 8 i els 15 metres d'alçada —des de la base al centre de la cúpula. La seva capacitat podia ser d'entre 400 i 5000 càrregues (El pou Xic de l'Avencó, 400, el pou de Bonavida a Sant Celoni, 1400; els pous de can Gurri a Lliçà (2) 1500 càrregues i el Pou de can Donadeu de Sant Fost entre 4 i 5000 càrregues). La poua⁽¹⁾ és una cavitat natural o excavada a la roca bastant ampla i no massa profunda que es cobria amb bigues, branques i terra. Hem de pre-

cisar que segons els autors i les zones geogràfiques la denominació s'utilitza indistintament⁽²⁾.

Explotació i comercialització. La majoria de pous i poues estan localitzats a la vessant nord cercant els indrets més freds per prolongar la conservació del gel. També es buscaven llocs a prop de les rieres, torrents i fonts per facilitar-ne l'elaboració. Sempre que era possible era interessant tenir boscos al voltant, per obtenir branques, falgueres, bolls⁽³⁾ i fenàs trinxat⁽⁴⁾ necessari per a aquest procés. Fet el pou, els mesos de desembre i gener, es desviava l'aigua a unes basses generalment de pedra, poc profundes i de forma rectangular, per tal que l'aigua es glacés ràpidament. Un cop glaçada, es tallava per mitjà d'una serra, en blocs regulars —120 x 70 x 20 cm— que eren traslladats a l'interior del pou per les obertures superiors. Els empouadors col·locaven el gel en capes separades per bolls i fenàs per tal que no es soldessin entre elles. Un cop ple es cobrien totes les obertures amb fustes, sacs i terra per aïllar totalment el pou i conservar el gel fins al moment de comercialitzar-lo.

Per empouar la neu es coneixen dos sistemes diferents. En el primer la neu es col·locava en motlles i es piconava. L'altre mètode consistia a fer boles de neu que es feien rodolar fins a la poua. La resta d'operacions eren les mateixes que en el cas del gel.

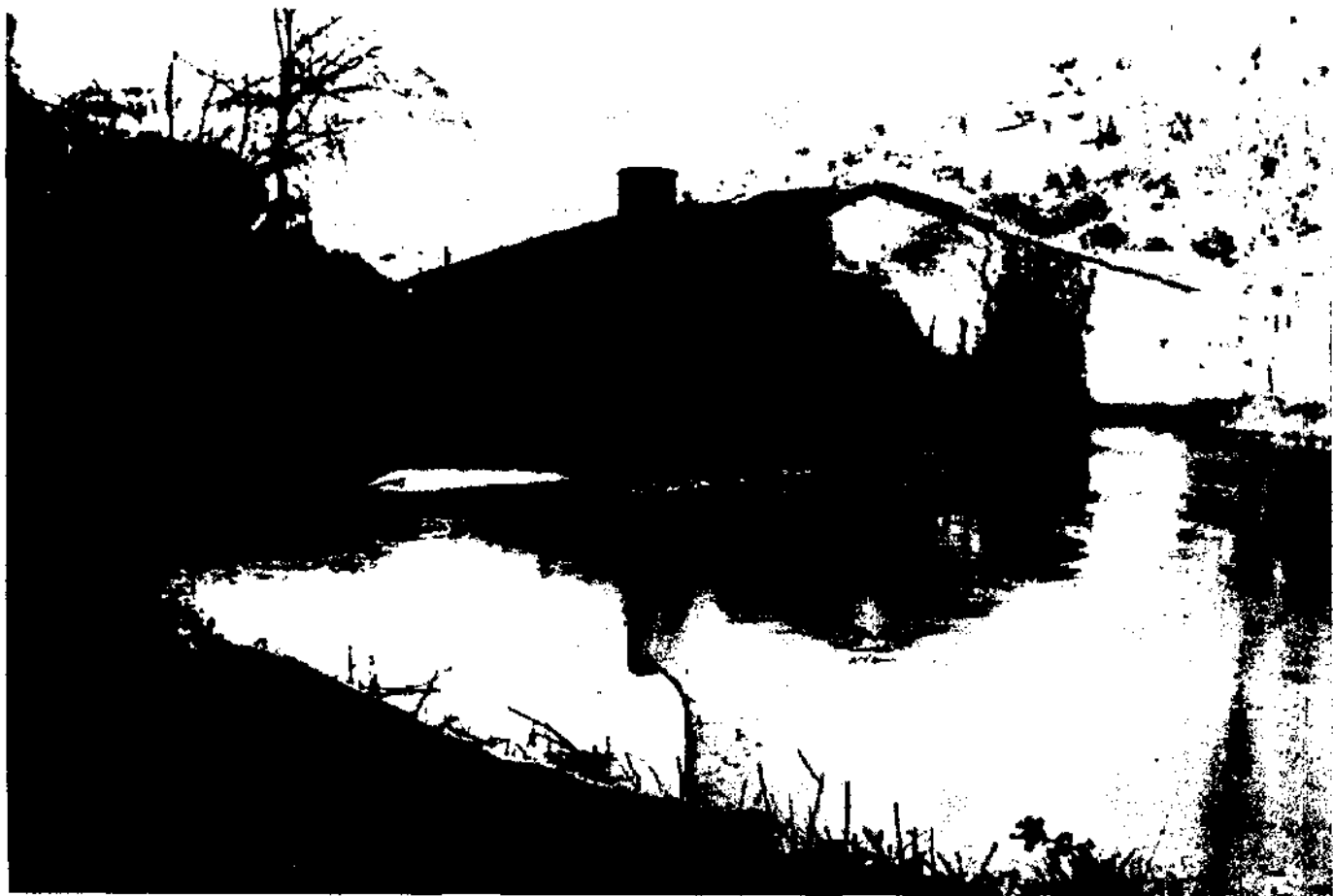
Molts d'aquests pous es venien a perpetuïtat o a

(1) GALLARDO, A.: "El glaç natural. Indústria rural que desapareix". Butlletí C.E.C. Abril, 1933. Pàg. 138.

(2) PLADEVALL, A.: "Castellterçol. Hª de la vila i el seu terme" Ed. Eumo i Ajuntament de Castellterçol, Vic, 1991. Pàg. 204.

(3) Boll: Pellofa que cobreix el gra de blat, especialment, un cop n'ha estat separat, després de la batuda.

(4) Fendós: Gramínia de fulles llargues i estretes, amb espiga que creix als marges dels camps.

Vista de la bassa del Molí de l'Àvenç. Aiguafreda. Fotografia cedida per R. Dachis.

Carta de Gràcia⁽⁵⁾; també coneixen dues modalitats d'arrendament: a parts, en què l'arrendador havia de donar una quantitat de gel estipulada al propietari del pou. Una segona modalitat era la de quantitat fixa que consistia que el propietari omplia el pou i un cop ple el venia a una altra persona que el comercialitzava. La duració dels contractes era variable⁽⁶⁾.

Al final de maig o al principi de juny s'iniciava l'explotació del gel. La rapidesa de tot el procés era un factor molt important i el transport s'havia de fer de nit i amb el mínim temps possible.

En el contracte establert en les operacions de desempouar, transport i venda, ja es comptava amb la pèrdua d'entre un 20 i un 30 % del gel. El transport es feia a bast amb muls i matxos o bé amb carros o carretes fins al lloc de consum.

Encara que Barcelona era el màxim consumidor de gel, els pobles de la comarca també rebien una petita part de la producció. Tenim constància que la Universitat de Granollers rebia dins els ingressos ordinaris una quantitat en concepte d'arrendaments de la neu.⁽⁷⁾

El gel que anava destinat a Barcelona es portava al Molí de la Pólvora, a prop del Clot, ja que era una zona lliure d'impostos. Era el Consell de Cent

de Barcelona el que donava les tabes o plecs de condicions on figurava el preu del gel, el nombre de botigues, els llocs de venda, la duració dels arrendaments. En primer lloc es distribuïa el gel als hospitals ja que tenien prioritat sobre aquest producte i posteriorment, als llocs de venda.

Per concloure. La indústria del gel al llarg del temps va tenir molts problemes que van contribuir a la seva desaparició. Segons un document datat entorn el 1770 —1780 i reproduït al Butlletí Excursionista de Badalona⁽⁸⁾ ja se'ns parla de la desaparició d'alguns pous al Vallès. Segons el document esmentat les causes eren les rierades, les filtracions de l'aigua que fonien el gel i el cost del manteniment de pous, basses i recs. Aquests problemes, s'anaven succeint freqüentment.

(5) Carta de Gràcia: En aquest cas el venedor es reserva el dret de recuperar allò que ven si retorna els diners. Aquests tipus de venda són en realitat un capital a préstec, l'interès del qual venia en cada situació.

(6) PLADEVALL, A.: Ob. Cit. Pàg. 211.

(7) DANTÍ, J.: "Terro i poblament al Vallès Oriental. Època Moderna". Ajuntament de Santa Eulàlia de Ronçana, 1988.

(8) Agrupació Excursionista de Badalona. "Un document interessant". Generolvi, 1937. Any VII, núm. 34. Pàg. 2.

(9) PLADEVALL, A.: Ob. Cit. Pàg. 218.

P.S.: Mentre aquest treball es trobava en curs de publicació va aparèixer l'article de Joan López i Cornijo, "Els pous de neu i de glaç del Montseny", a Monografies del Montseny, nº 8, 1992, pàg. 61-98.

Un seguit d'anys de condicions climàtiques adverses perjudicaren les empouades, però el factor més decisiu fou l'aparició del gel artificial. Al darrer terç del segle XIX entren en plena decadència a excepció d'alguns pous com els de Sant Quirze Safaja que van treballar fins al 1917, els de Castellterçol fins al 1920 i els de l'Avencó a Aiguafreda fins a 1931 —1932. Excepcionalment, després de la guerra civil, alguns encara van funcionar.

A partir del moment en què els pous perden gran part de la seva utilitat, se n'inicia la degradació. L'abandó ha comportat que els que actualment queden dempeus han acabat convertint-se en abocadors d'escombraries. Molts d'ells il·localitzables o perduts entre la vegetació.

Malauradament és un exemple més del deteriorament que pateix bona part del nostre Patrimoni. Tal com diu Pladevall: "... els pous comencen el calvari de degradació que caldria evitar, almenys en els més ben conservats, pel valor arquitectònic i pel testimoniatge viu i patent d'aquest antic i lucratiu negoci".⁽⁹⁾

RELACIO DE POUS DOCUMENTATS AL VALLES ORIENTAL

En aquest llistat hi figuren tots els pous que tenim documentats. No és però una llista exhaustiva ja que molts d'ells a l'actualitat ja no existeixen o no és possible localitzar-los.

Aiguafreda:

- 3 a l'Avencó
- 1 a la Font Molsa

L'Ametlla:

- Can Draper

Castellcir:

- Can Vilardell
- 1 a la Zona de Marfà

Castellterçol:

- 1 al Vapor Vell
- 2 a la Font de la Vinyota
- 1 a la Font del Ferro
- 1 al Molí de l'Oller
- 3 sota la Ginebreda
- 2 a la Fàbrega
- 1 a la Noguera
- 1 a cal Revetllat
- 4 o 5 al camí de Solà (Restes)

Granera:

- Restes a Puigdomènec

Lliçà de Vall:

- 2 a can Coll
- 2 a can Gurri

Llinars:

- 1 a can Colomer- antigament ca l'Adrià

Zona del Montseny (La Calma):

- 2 pous al collet del Terris
- 1 a la Figuera
- 1 prop de la casa Nova del Bellit
- 1 al pla de la Barraca (Matagalls)
- 1 al turó del pou d'en Sala
- 1 a la font Clareta
- 1 a prop de la font del Matagalls i font de l'Escot

Coll Formic:

- 1 a la vessant del Brull
- 1 prop del turó Curull
- 1 sota coll Pregon
- 2 o 3 a la Fageda seca
- 2 al turó de l'Home
- 1 a Sta. Fe, prop de l'Avetosa
- 1 a la zona del Far

Montmeló:

- 2 sota el turó de les Tres Creus

Parets:

- 2 propietat de Miquel Calderó

La Roca:

- 1 al peu del Castell

Sant Celoni:

- Can Draper
- Pou del Comte
- Pou de Bonavida

St. Fost de Campsentelles:

- Can Donadeu. (Molt Bo)

St. Quirze Safaja:

- Can Carabrut
- 2 al coll de la Pregona
- 2 prop de les Torres

BIBLIOGRAFIA

CAPEL, H.: Una actividad desaparecida de las Montañas mediterráneas: El comercio de la nieve. Revista de Geografía. Vol IV, núm 1. pàg 5 a 42. Barcelona, 1970.

DANTÍ, J.: Terra i població al Vallès Oriental. Època Moderna". Ajuntament de Sta. Eulàlia de Ronçana, 1988.

GALLARDO, A.: El glaç natural. Indústria rural que desapareix CEC Club Alpí Català. Abril, 1953. núm. 455 Any XLIII.

PLADEVALL, A.: Castellterçol. Història de la vila i el seu terme. Eumo Editorial. Vic, 1991.

AGRUPACIÓ EXCURSIONISTA DE BADALONA. "Un document interessant" Gener-abril 1937. Any VII. núm. 34.

PROGRAMA DEL XXII APLEC DE MATAGALLS. "Els pous de neu del Montseny". 1971. Plana 67 a 73.